

A structure of repeated compound words in “Khosrow and Shirin” and “Makhzen al-Asrar” of Nezami

Zahrabatul Bagherian hakani¹ and Abbasali Vafaie²

1. PhD. Student in Persian Language and Literature, University of Allame tabatabaie, Tehran, Iran. Email: zahrabatol@yahoo.com
 2. Professor of Persian Language and Literature, University of Allame tabatabaie, Tehran, Iran. Email: a_a_vafaie@yahoo.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received 09 April 2025 Received in revised form 07 May 2025 Accepted 30 June 2025 Published online 01 July 2025 Keywords: Repeated, Nezami, Khosrow and Shirin, Makhzan al-Asrar, Noun, Adjective, Adverb.	The aim of this research is to study and investigate the structure and meaning of repeated compounds in two works by Nizami, namely "Khosrow and Shirin" and "Makhzen al-Asrar". In these two works, Nizami has used repetition, along with other word-building methods such as compounding, derivation, compound-derivation and reduction. In Nizami's Khosrow and Shirin, repeated compounds can be examined in the form of noun, verb and adjective groups. The method in this research is descriptive-analytical and all examples of verb, adverb and adjective in the two mentioned works of Nizami are examined. The most important findings of this research show that among the types of repetition, the poet has used both its patterns, namely complete and incomplete repetition and their various branches. There are repetitions in the two works mentioned by Nizami: such as noun + noun, noun + interjection + noun, object + interjection + object, adjective + interjection + adjective, countable number + interjection + countable number, adverb + adverb, adverb + interjection + adverb, prayer sentence with a combination of the letter neda and monada +, exclamatory sentence with the same combination, infinitive + infinitive, noun + interjection + subjects or the imperfect form of a noun, object + interjection + object from the root of object. Most of the repeated nominal combinations in “Khosrow and Shirin” and “Makhzan-ul-Asrar” are complete repetitions of the middle addition with grammatical morphemes. Most of the repeated adjectives and adverbial combinations in “Khosrow and Shirin” and “Makhzan-ul-Asrar” are complete repetitions of the middle addition with grammatical morphemes. In addition to artistic form, these repetitions show the lexical structure and development of the Persian language.

Cite this article: Bagherian hakani, Z., & et al. (2025)., A structure of repeated compound words in “Khosrow and Shirin” and “Makhzen al-Asrar” of Nezami. *Rhetoric and Grammer Studies*, 15 (1). 65-82. DOI: <https://doi.org/10.22091/JLS.2025.13034.1697>

© The Author(s)
 DOI: 10.22091/JLS.2025.13034.1697

Publisher: University of Qom

Introduction

One way to enrich a language is through word formation. This is accomplished through various methods such as compounding, derivation, acronym formation, repetition, and so on. The repetition method, due to its artistic nature, is of particular interest to renowned poets. In this paper, the types of repeated compounds in "Khosrow and Shirin" and "Makhzan al-Asrar" are examined. Repeated compounds in the two works mentioned have a significant impact on Nizami's word formation and the beauty of his poetry. Furthermore, they create harmony, coherence, and impact on the audience. In this paper, repetition will be examined in terms of structure and category. Repeated compounds are a type of repetition that are created based on the patterns and structural features of the Persian language and are subject to constructional rules. This type of word formation has not been widely described by grammar writers, and it is often addressed in books of rhetorics in terms of its artistic manifestation. This research analyzes the types of nominal, adjectival, and adverbial compounds in "Khosrow and Shirin" and "Makhzan al-Asrar", along with their structure and their role in word formation and compounding.

Materials & Methods

The method used in this research is descriptive-analytical and based on the study of the two aforementioned works, examining the structure, category, and semantic function of their repeated compounds, and drawing conclusions based on the research findings. Some words are formed by adding affixes, and others by combining words, or a combination of these two methods. Numerous words in the Persian language are formed through the process of repetition, and the repeated word conveys concepts such as intensity, emphasis, continuity, abundance, increase, type, or kind. The repetition process may repeat all or part of the word and create a new word with a meaning different from the basic meaning. If a word is formed by repeating the entire base, it can also be called a repeated compound, which is divided into affixed and non-affixed types. A non-affixed repeated compound is formed only by repeating the base; whereas, in an affixed repeated compound, in addition to the two repeated bases, a grammatical morpheme is added to it, which is placed between the two bases or after the second base (Shaghghi, 1386: 99).

Research findings

In grammar books, materials have been written about repetition. For example, Homayoun Farrokh (cf. 1338: 564-567) refers to repetition in the discussion of adverbs and adjuncts; with some dual or paired adjectives such as "sarasar" (entirely), "sartapa" (from head to toe), "chaman chaman" (gracefully). He exemplifies one of the types of compound adverbs and adjuncts that is frequently seen in Persian and enhances the beauty of speech, but writers have overlooked it. These are dual or paired adverbs and adjuncts that are seen in most types of adverbs and adjuncts, i.e., temporal, spatial, manner, etc. He then adds that most of these types of adverbs share characteristics with adjectives, and there are many of this type among adjectives as well. Like: "lakht lakht" (piece by piece), "nafas nafas" (breath by breath). In (cf: ibid: 571), he refers to repetition with the letters "be" (to) and "dar" (in), which he calls the "be" of repetition and state, and it comes in the middle: "yek-be-yek" (one by one), "no be no" (brand new), "dam-be-dam" (moment by moment), "loon-dar-loon" (color upon color); therefore, he refers to a part of the repetition; but he does not say anything about its word-formation capacity. In other words, he only refers to the meaning of repeated and beautiful adverbs. Vahidian Kamyar (1381: 105) says about repeated words: These words may originally be nouns, adjectives, or adverbs; but almost all fall into the adverbial group. Such as: "ahesteh ahesteh" (slowly slowly), "rafteh rafteh" (gradually), "dasteh dasteh" (group by group), "sartasar" (all over), "seh ta seh ta" (three by three). Rarely may they be posterior adjectives (= noun dependents). Like: "sakht goftan ahesteh ahesteh" (speaking harshly slowly), "rah raftan langan langan" (walking lamely). He also describes the structure of repeated adverbs in two ways; with the kasre role marker like "khoob-e khoob" (very good), "tond-e tond" (very fast) and without the kasre role marker, such as: "zood zood" (quickly quickly), "kheili kheili" (very very); therefore, when Kamyar, as a grammar writer, deals with repetition from a linguistic point of view, he only refers to its adverbial role (cf: ibid). Farshid Vard (1382: 201) in the discussion of compound nouns mentions that some compound nouns can be taken from dependency compounds, homogeneity compounds, and strengthening compounds. These are mostly repetitive emphatic and conjunctive words.

Discussion of Results & Conclusion

In Nizami's *Khosrow and Shirin*, repeated compounds are used in the form of noun, verb, and adjective groups. Additionally, repetition is employed alongside other methods of word formation used by Nizami, such as compounding, derivation, compound-derivation, and reduction. Among the types of repetition, the poet utilizes

both patterns: complete and incomplete repetition, and their various branches. Various established rules in the pattern of repetition exist in Nizami's two aforementioned works: such as noun + noun, noun + infix + noun, present stem + infix + present stem, adjective + infix + adjective, counting number + infix + counting number, adverb + adverb, adverb + infix + adverb, prayer sentence with a combination of interjection and vocative + vocative sentence with the same combination, infinitive + infinitive, noun + infix + epanalepsis or incomplete form of noun, past stem + infix + present stem from the root of the past stem. Regarding the pattern of repetition, most of the repeated nominal compounds in “Khosrow and Shirin” are complete repetitions with a medial addition of a grammatical morpheme, such as: "gerdāgerd" (around and around), "rovārov" (face to face), "nushānush" (drinking and drinking). In the next stage, complete repetition with a final addition, such as: "shākh-shākhī" (branchy). Then, complete unaugmented sentential repetition, such as: "yārab yā rab" (O Lord, O Lord). Incomplete epanalepsis with a change in the first consonant, such as: "kār o bār" (work and burden). Most of the repeated nominal compounds in Makhzan-ol-Asrar are complete repetitions with a medial addition of a grammatical morpheme, such as: "gorizāgoriz" (flight after flight), "keshmakesh" (struggle), "kon-ma-kon" (hesitation). Then, incomplete epanalepsis with a change in the first consonant, such as: "kār o bār" (work and burden). In the next stage, complete unaugmented sentential repetition, such as: "yārab yā rab" (O Lord, O Lord). Most of the repeated adjectival compounds in Khosrow and Shirin are complete repetitions with a medial addition of a grammatical morpheme, such as: "labālab" (brimming), "pichāpich" (twisting), "piyāpi" (successive), "gush be gush" (ear to ear), "la'l dar la'l" (ruby inside ruby), "shast bar shast" (sixty upon sixty), "bist dar bist" (twenty in twenty). In the next stage, complete unaugmented nominal repetition, such as: "daste daste" (group by group), "juju" (chick), "pich pich" (twist twist). Most of the repeated adjectival compounds in “Makhzan-ol-Asrar” are complete repetitions with a medial addition of a grammatical morpheme, such as: "gereh dar gereh" (knot in knot), "del be del" (heart to heart), "jān be jān" (soul to soul), "tan be tan" (body to body).

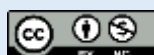
ساخت واژه‌های ترکیبی در «خسرو و شیرین» و «مخزن الاسرار» نظامی

زهرا بتول باقریان هکائی^۱ و عباسعلی وفايي^۲

۱. مربی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: zahrabatol@yahoo.com
 ۲. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: a_a_vafaie@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۰۹ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۱۰ کلیدواژه‌ها: مکرر، نظامی، خسرو و شیرین، فارسی را نشان می‌دهند. مخزن الاسرار، اسم، صفت، قید.	هدف این جستار، مطالعه و بررسی ساخت و معنای ترکیبات مکرر در دو اثر نظامی یعنی «خسرو و شیرین» و «مخزن الاسرار» است. نظامی در این دو اثر، در کنار سایر روش‌های واژه‌سازی مانند ترکیب، اشتقاق، ترکیب-اشتقاق و تخفیف، از تکرار نیز استفاده کرده است. در خسرو و شیرین، ترکیبات مکرر در قالب گروه‌های اسمی، فعلی و صفتی قابل بررسی هستند. روش در این پژوهش، توصیفی تحلیلی است و تمام نمونه‌های فعل، قید و صفت در دو اثر نام‌برده مورد بررسی قرار می‌گیرند. مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که شاعر در میان انواع تکرار، از هر دو الگوی آن یعنی تکرار کامل و ناقص و شاخه‌های گوناگون آن دو بهره گرفته است. تکرار در دو اثر مورد بحث وجود دارند، مانند: اسم + اسم، اسم + میان‌وند + اسم، بن مضارع + میان‌وند + بن مضارع، صفت + میان‌وند + صفت، عدد شمارشی + میان‌وند + عدد شمارشی، قید + قید، قید + میان‌وند + قید، جمله دعایی با ترکیب حرف ندا و منادا + جمله ندایی با همین ترکیب، مصدر + مصدر، اسم + میان‌وند + اتباع یا شکل ناقص اسم، بن ماضی + میان‌وند + بن مضارع از ریشه بن ماضی. اغلب ترکیبات مکرر اسمی، صفتی و قیدی در خسرو و شیرین و مخزن الاسرار، تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری هستند. این مکررها افزون بر شکل هنری، ساخت واژگانی و گسترش زبان

استناد: باقریان هکائی، زهرا بتول و دیگران. (۱۴۰۴). «ساخت واژه‌های ترکیبی در «خسرو و شیرین» و «مخزن الاسرار» نظامی». پژوهش‌های دستوری و بلاغی. دوره ۱۵. شماره ۲۷. صص: ۸۲-۶۵. <https://doi.org/10.22091/JLS.2025.13034.1697>

© نویسنده گان.

ناشر: دانشگاه قم

(۱) مقدمه

یکی از راه‌های تقویت زبان، واژه‌سازی است. این کار با روش‌های مختلف مانند ترکیب، اشتقاق، سرواژه‌سازی، تکرار و غیره صورت می‌گیرد. روش تکرار به دلیل ماهیت هنری، مورد توجه شاعران بزرگ است. در این جستار، انواع ترکیبات مکرر در خسرو و شیرین و مخزن‌الاسرار مورد بررسی قرار می‌گیرند. ترکیبات مکرر در دو اثر نام برده تأثیر فراوانی در واژه‌سازی و زیبایی شعر نظامی دارد. همچنین، موجد هماهنگی، انسجام و تأثیرگذاری بر مخاطب است. در این پژوهش، تکرار به لحاظ ساختار و مقوله آن بررسی خواهد شد. ترکیبات مکرر یکی از انواع تکرار هستند که بر پایه الگوها و ویژگی‌های ساختاری زبان فارسی ساخته می‌شوند و تابع قواعد سازه‌ای هستند. این نوع از واژه‌سازی چندان مورد توجه دستورنویسان قرار نگرفته و اغلب در کتب بلاغت، به جلوه هنری آنها پرداخته شده است. این مقاله، انواع ترکیبات اسمی، صفتی و قیدی در خسرو و شیرین و مخزن‌الاسرار را به همراه ساختار و نقش آنها در واژه‌سازی و ترکیب‌سازی تحلیل می‌کند.

(۲) پرسش‌های پژوهش

این پژوهش درصدد پاسخگویی به سؤالات زیر است:

ساختمان ترکیبات مکرر چگونه است؟

مقولات زبانی مکرر به چند دسته تقسیم می‌شوند؟

کارکرد معنایی ترکیبات مکرر در در خسرو و شیرین و مخزن‌الاسرار نظامی به چه صورت است؟

(۳) فرضیه‌های پژوهش

فرضیه‌های این جستار به قرار زیر است:

ترکیبات مکرر از پایه‌واژه اسم، صفت، بن مضارع و مصدر ساخته شده‌اند و شامل دو الگوی تکرار کامل و ناقص هستند.

مقولات زبانی مکرر به سه دسته اسم، صفت و قید تقسیم می‌شوند.

کارکردهای معنایی ترکیبات مکرر شامل فراگیری، شمول، کثرت، تنوع، تقابل، شدت رخوت، تدریج، ندرت و غیره است.

(۴) پیشینه پژوهش

در مورد ترکیب‌سازی در آثار نظامی پژوهش‌هایی انجام شده است؛ از جمله پایان‌نامه با عنوان ساخت ترکیب‌های زبانی و تحلیل آنها در خسرو و شیرین و مخزن‌الاسرار (۱۳۸۹) از باقریان هکانی که نگارنده ساختار انواع ترکیب‌های اسمی، صفتی و قیدی را در خسرو و شیرین و مخزن‌الاسرار نظامی بررسی کرده است. مقاله ترکیب‌سازی واژگانی در پنج گنج نظامی از قاسمی پور (۱۳۹۰) که به هنر ترکیب‌سازی وی بر مبنای دیدگاه فرمالیست‌های روسی پرداخته و آشنایی‌زدایی را در خمسه نظامی بررسی کرده است. برخی از مقالات نظیر ساختمان مکررها و نقش آنها در مثنوی معنوی از وفایی (۱۳۸۷) به طور مستقل به مبحث تکرار پرداخته و تکرار را به سه نوع اصلی همسان یا متوالی، ناقص و متباین تقسیم و نمودهای آن را در زبان فارسی بررسی کرده است. در کتاب‌های دستور نیز مطالبی درمورد تکرار مطرح شده است. از

جمله در کتاب دستور جامع زبان فارسی از همایون فرخ (۱۳۳۸) در بحث قیدها و ظرف‌ها به تکرار اشاره کرده است. در کتاب دستور زبان فارسی از وحیدیان کامیار (۱۳۸۱) به تکرار از دیدگاه زبانی می‌پردازد و تنها به نقش قیدی آن اشاره می‌کند. در کتاب دستور مفصل امروز از فرشیدورد (۱۳۸۲) در مبحث اسم‌های مرکب اشاره می‌شود که بعضی اسم‌های مرکب را می‌توان هم از ترکیبات وابستگی گرفت و هم از ترکیبات همسانی و هم از ترکیبات تقویتی.

(۵) ساخت واژه مکرر

برخی واژه‌ها با وند افزایی و بعضی دیگر با ترکیب واژه‌ها و یا تلفیقی از این دو روش ساخته می‌شوند. واژه‌های فراوانی در زبان فارسی با فرایند تکرار ساخته می‌شوند و کلمه مکرر، مفاهیمی چون شدت، تأکید، تداوم، انبوهی، افزایش، جنس یا قسم را می‌رساند. فرایند تکرار ممکن است تمام یا قسمتی از واژه را تکرار کند و واژه جدیدی با معنایی متفاوت از معنای پایه بسازد. چنانچه واژه‌ای با تکرار کامل پایه ساخته شود، آن را می‌توان مرکب مکرر نیز نامید که به انواع افزوده و نافزوده تقسیم می‌شود. مرکب مکرر نافزوده فقط با تکرار پایه ساخته می‌شود؛ در حالیکه در مرکب مکرر افزوده، علاوه بر دو پایه مکرر، تکواژی دستوری به آن اضافه می‌شود که بین دو پایه یا پس از پایه دوم قرار می‌گیرد (شفاق، ۱۳۸۶: ۹۹). این الگو با توجه به جایگاه و نوع این تکواژ به دو ساخت عمده تقسیم می‌شود:

الف: تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری: در این الگو، کلمه مکرر همراه با یک یا دو تکواژ دستوری می‌آید که نوع ارتباط کلمه پایه را با جزء مکرر تعیین می‌کند. مانند: پا به پا، راست به راست، یک به یک، کش واکش، لب از لب گشودن.

ب: تکرار کامل افزوده پایانی با تکواژ دستوری: آخر آخری، قهقهه، دید و دیدار، کورکورانه.

تکرار کامل نافزوده: با انواع پایه‌های ساده و مرکب ساخته می‌شود. در این فرایند، جزء آغازین، بی‌کم و کاست تکرار می‌شود: بازی‌بازی، آرام‌آرام، بَع.بَع.

الف: تکرار کامل نافزوده صوتی: اِ، اِ، کیش کیش.

ب: تکرار کامل نافزوده گروهی: پاورچین پاورچین، خودم خودم، هر که هر که.

پ: تکرار کامل نافزوده جمله‌ای: چه کنم چه کنم، دورشو دورشو.

از این الگو، اسم مرکب (اسم لفظ) ساخته می‌شود. البته این ترکیبات، وقتی جزء فرایند تکرار واژه‌ساز باشند در بافت کلام، معنای مجازی خواهند داشت.

ت: تکرار کامل نافزوده قیدی: اندک‌اندک، تندتند، خندان‌خندان.

ث: تکرار کامل نافزوده فعلی: بپرپر، بزنبزن، بگیربگیر.

محصول این قاعده، اسم مرکب است. معانی مرکزی این الگو، علاوه بر استمرار و تکرار عمل، اغلب معبری برای پیوستن به معانی مجازی است. مثلاً از بپرپر در جمله عجب بپربری بود! ذهن متوجه معنای دعوا می‌شود که در پایه فعل، چنین معنایی وجود ندارد و این معنا با توجه به بافت کلام فهمیده می‌شود.

تکرار ناقص یا جزئی: در این نوع از تکرار، بخشی از پایه، تکرار شود. جزء مکرر ناقص را به این دلیل که عملکردش شبیه وندها است، وندواره می‌نامند. این فرایند موجب می‌شود که عنصر واژگانی پایه، تغییراتی ساختی و معنایی بپذیرد و وندواره شود. در این تغییر، پایه به دلیل اتصال به این وندواره‌ها، معنایی جدا از معانی اصلی پیدا می‌کند.

وندواره مکرر، اغلب در کنار همان پایه‌ای که از آن ساخته شده به کار می‌رود و معنی می‌دهد. با وجود این، به ندرت برخی از این وندواره‌های مکرر، به صورت مستقل در مدخل فرهنگ‌ها قرار گرفته‌اند. در فرایند دستور شدگی، وندواره بقایایی از معانی اولیه را در خود دارد که در اتصال به پایه، معنی آن را متحول می‌کند (شقایق، ۱۳۸۶: ۱۰۱).

در کتاب‌های دستور، این نوع ساخت‌ها را اتباعی نامیده‌اند و جزء مکرر را به دلیل اینکه معنایی ندارد، لفظ مهممل نامیده‌اند. با آنکه توصیف داده شده منطبق بر واقعیت است، کمکی به شناخت فرایندهای واژه‌سازی زبان فارسی نمی‌کند. مطالعه عملکرد فرایند تکرار ناقص، نشان می‌دهد که حتی انواع پیشوندی و پسوندی این فرایند نیز انواعی دارد. کلمه مکرر ناقص پیشوندی به سه صورت ساخته می‌شود:

الف: واج پایانی کلمه پایه کاسته شده، به صورت «الک، مز و نا» در آمده، پیش از کلمه پایه قرار می‌گیرد و واژه‌های «الک الکی، مز مزه و نانا» را می‌سازد.

ب: فقط همخوان آغازی مانند «ک / K» یا همخوان و واژه آغازی مانند «پ / -pa» و «چ / -tʃa» از کلمه پایه تکرار می‌شود و به صورت بخشی هم وزن یا غیر هم وزن، پیش از کلمه پایه می‌آید. مانند «کت (و) کلفت، پت (و) پهن و چک (و) چرند»

پ: فقط هم‌خوان آغازی تغییر می‌کند، مانند همزه، چ، ش و وند مکرر «آش، چرت و شر» پیش از پایه قرار می‌گیرد و واژه‌های مکرر «آش و لاش، چرت و پرت و شیر و ور» را می‌سازد.

علت پیشوند تلقی کردن بخشی از واژه مکرر، بی‌معنا بودن آن است که نوعی تکرار آوایی پایه در آن است. واژه‌های مکرر ناقص پیشوندی در زبان فارسی مجموعه کوچکی را تشکیل می‌دهند که از گذشته باقی مانده یا از گویش‌ها وارد زبان شده‌اند و دیگر واژه جدیدی با این فرایندها ساخته نمی‌شود (شقایق، ۱۳۸۶: ۱۰۲۱۰۱).

۶) ساختمان ترکیبات اسمی مکرر در خسرو و شیرین

۶-۱) ترکیبات مکرر با پایه‌واژه اسم

اسم + اسم: داور داور (تکرار کامل)

به داور داور فریادخواهان به یارب یارب صاحب‌گناهان

(نظامی، ۱۳۸۶: ۲۹۴)

اسم (نام‌آوا) + میان‌وند + اسم (نام‌آوا): چاکاچاک (الگوی تکرار کامل افزوده میانی با تکرار دستوری)

ترنگ تیر و چاکاچاک شمشیر دریده مغز پیل و زهره‌ی شیر

(همان: ۱۶۱)

اسم + واج + اسم مهممل یا اتباع: کار و بار، خان و مان (تکرار ناقص اتباعی با تغییر همخوان آغازی)

درستی گرچه دارد کار و باری شکسته بسته نیز آید به کاری

(همان: ۳۵۷)

ز روی لطف با کس در نسازد که آن کس خان و مان را در نبازد

(همان: ۲۷۹)

- اسم + اسم + «ی» مصدری (از تکرار پایه‌واژه اسم + «ی» مصدری): شاخ شاخی (تکرار کامل افزوده پایانی با تکواژ دستوری)

دهان و لجنش از شاخ شاخی به گوری تنگ می‌ماند از فراخی
(همان: ۳۸)

۶-۲) ترکیبات مکرر با پایه‌واژه صفت

صفت + میان‌وند الف + صفت: گرداگرد ← تغییر مقوله از صفت به اسم (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)
به گرداگرد خرگاه کیانی فروهشته نمدهای الانی
(همان: ۹۶)

۶-۳) ترکیبات مکرر با پایه‌واژه بن مضارع

بن مضارع + میان‌وند الف + بن مضارع: روارو ← تغییر مقوله از ستاک حال به اسم مصدر (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)

زمین از بار آهن خم گرفته هوارا از روارو دم گرفته
(همان: ۲۹۸)
نشست آن شب به نوشانوش یاران صبحی کرد با شب زنده‌داران
(همان: ۴۴)

۶-۴) ترکیبات مکرر با پایه‌واژه بن ماضی

بن ماضی + واو عطف + بن مضارع همان فعل (هر دو از یک ریشه): اسم مصدر: جست‌وجو، گفت‌وگو ← تغییر مقوله از پایه‌واژه بن ماضی به اسم مصدر

چو دانستی که معبودی ترا هست بدار از جست‌وجوی چون و چه، دست
(همان: ۴)
چو باشد گفت‌وگوی خواجه بسیار به گستاخی پدید آید پرستار
(همان: ۱۵۴)

۶-۵) ترکیبات مکرر با پایه‌واژه مصدر

مصدر + مصدر (تکراری): گفتن گفتن (تکرار کامل ناافزوده)
ملک بار دگرگفت: ای دل افروز به گفتن گفتن از ما می‌رود روز
(همان: ۳۱۸)

۶-۶) ترکیبات مکرر با پایه‌واژه جمله ندایی (حرف ندا + منادا)

تکرار یک جمله ندایی (جمله ندایی + همان جمله ندایی): یارب یارب ← تغییر مقوله از جمله ندایی به ترکیب اسمی مکرر (تکرار کامل ناافزوده جمله)

به داور داور فریادخواهان به یارب یارب صاحب‌گناهان
(همان: ۲۹۴)

ترکیبات اسمی مکرر در خسرو و شیرین، هرکدام به تنهایی و بدون در نظر گرفتن نحو، صفت، فعل، اسم مصدر یا مصدر هستند. به عنوان مثال گرد، صفت است اما در ترکیب با میان‌وند دستوری الف و تکرار کلمه گرد، از صفت به اسم تبدیل می‌شود. به عبارت دیگر به روش ترکیب و تکرار اغلب تغییر مقوله می‌دهند و واژه جدیدی می‌سازند. شاخ، اسم است اما در ترکیب با تکرار شاخ + تکواژ اشتقاقی مقوله‌ساز، به اسم مصدر تغییر مقوله می‌دهد. رو بن مضارع (ستاك حال) است اما در ترکیب با میان‌وند الف و رو به اسم مصدر تبدیل می‌شود. جست و گفت، بن ماضی هستند اما در ترکیب با جو و گو که بن مضارع‌اند، به اسم مصدر مرکب تغییر مقوله می‌دهند. یا رب جمله دعایی است اما از طریق تکرار، تبدیل به اسم مرکب مکرر می‌شود.

۷) ساختمان ترکیبات اسمی مکرر در مخزن الاسرار

۱-۷) ترکیبات اسمی مکرر با پایه‌واژه بن مضارع

بن مضارع + میان‌وند الف + بن مضارع: گریزاگریز (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)
با کفش این چشمه‌ی سیماب ریز خوانده چو سیماب، گریزاگریز
(نظامی، ۱۳۸۸: ۳۲)

- بن مضارع + میان‌وند نهی م + بن مضارع (یا صیغه امر بدون ب در بن مضارع) + فعل نهی از همان ریشه کشمکش، کن مکن (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)

کشمکش هرچه در او زندگی است پیش خداوندی او بندگی است
(همان: ۴)
دین چو به دنیا بتوانی خرید کن مکن دیو نباید شنید
(همان: ۷۸)

۲-۷) ترکیبات اسمی مکرر با پایه‌واژه بن ماضی

ماضی + واو عطف + بن مضارع (هر دو از یک ریشه) = اسم مصدر: جستجوی، گفتگوی
چشم فلک فارغ از این جستجوی گوش زمین رسته از این گفتگوی
(همان: ۱۱۱)

۳-۷) ترکیبات اسمی مکرر با پایه‌واژه جمله ندایی

جمله ندایی + جمله ندایی (تکرار یک جمله ندایی شامل حرف ندا و منادا): یا رب یارب (تکرار کامل جمله)

زان همه شب یارب یارب کنم بو که شبی جلوئه آن شب کنم
(همان: ۶۳)

۴-۷) ترکیبات اسمی مکرر با پایه‌واژه اسم

اسم + واو عطف + اسم مهمل یا اتباع: کار و بار (تکرار ناقص اتباعی با تغییر همخوان آغازی)
 پیر یکی روز در این کار و بار کارفرایش درافزود کار
 (همان: ۹۷)

ترکیبات اسمی در مخزن‌الاسرار نیز بعد از تکرار یا ترکیب با وندها، مقوله دستوری خود را تغییر می‌دهند. به عنوان مثال بن مضارع گریز در ترکیب با میان‌وند الف و تکرار گریز، تبدیل به اسم شده است. بن مضارع کش در ترکیب با میان‌وند م و تکرار کش، تبدیل به اسم مصدر شده است. بن ماضی جُست در ترکیب با بن مضارع جو تبدیل به اسم مصدر شده است. بن مضارع کُن در ترکیب با میان‌وند م و تکرار کُن تبدیل به اسم مصدر شده است. جمله‌ندایی یا رب در ترکیب با تکرار آن، تبدیل به گروه اسمی مرکب مکرر شده است. اغلب ترکیبات مکرر اسمی در مخزن‌الاسرار، تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری هستند؛ مانند گریزاًگریز، کشمکش، کن‌مکن، سپس تکرار ناقص اتباعی با تغییر همخوان اول، مانند کار و بار و در مرحله بعد، تکرار کامل نافزوده جمله مانند یا رب یا رب.

۸) ساختمان ترکیبات صفتی مکرر در خسرو و شیرین

۱-۸) ترکیبات صفتی مکرر با پایه‌واژه اسم

اسم + اسم: جوجو، پیچ پیچ (تکرار کامل نافزوده)
 کشم هر لحظه جوری نونو از تو به یک جو بر تو، ای من جوجو از تو
 (نظامی، ۱۳۸۶: ۲۴۳)
 جهان چون مار افعی پیچ پیچ است تو را آن به کز او در دست، هیچ است
 (همان: ۴۱۶)

اسم + میان‌وند الف + اسم: پیچاپیچ، پیایی (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)
 بده دنیی مکن، کز بهر هیچت دهد این چرخ پیچاپیچ، پیچت
 (همان: ۴۲۹)
 پیایی شد غزل‌های فراقی برآمد بانگ نوشانوش ساقی
 (همان: ۶۴)

- اسم + حرف اضافه + اسم (تکرار پایه‌واژه اسم + حرف اضافه) گوش بر گوش، لعل در لعل (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)

به هرگوشه دو مرغک گوش بر گوش زده بر گل، صلاي نوش بر نوش
 (همان: ۶۳)
 شنیدم لعل در لعل است کانش اگر دلدار من شد کونشانش
 (همان: ۸۳)

۸-۲) ترکیبات صفتی مکرر با پایه‌واژه عدد شمارشی

عدد شمارشی + حرف اضافه + عدد شمارشی: شصت بر شصت، بیست در بیست (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)

کشیده بارگاهی شصت بر شصت ستاده خلق بردر، دست بر دست
(همان: ۳۵۵)
چنان از عشق شیرین، تلخ بگریست که شد آواز گریش بیست در بیست
(همان: ۲۲۳)

اغلب ترکیبات صفتی خسرو و شیرین از پایه اسم به وجود آمده‌اند. دسته دسته، جو جو، پیچ و پیچ اسم هستند و با تکرار، تبدیل به مقوله صفت شده‌اند. اسم‌هایی مانند لب، پیچ و پی در ترکیب جو و پیچ با میان‌وند الف و تکرار خودشان، به صفت تغییر مقوله داده‌اند. اسم‌هایی مانند گوش و لعل در ترکیب با حرف اضافه بر و تکرار پایه، تبدیل به مقوله صفت یا قید شده‌اند. عددهای شمارشی شصت و بیست همراه با حرف اضافه بر و تکرار پایه، تبدیل به صفت شده‌اند. اغلب ترکیبات مکرر صفتی در خسرو و شیرین، تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری است، مانند پیچاپیچ، پیایی، گوش بر گوش، لعل در لعل، شصت بر شصت، بیست در بیست و در نهایت تکرار کامل نافزوده اسمی مانند جو جو، پیچ پیچ.

۹) ساختمان ترکیبات صفتی مکرر در مخزن الاسرار

۹-۱) ترکیبات صفتی مکرر با پایه‌واژه اسم

اسم + اسم: پیچ پیچ، شاخ شاخ، رنگ رنگ (تکرار کامل نافزوده)

مار مخوان کاین رسن پیچ پیچ با کشش عشق تو هیچ است هیچ
(نظامی، ۱۳۸۸: ۱۳۴)
خرقه شیخانه شده شاخ شاخ تنگدلی مانده و عذری فراخ
(همان: ۱۴۰)
از چمن انگیخته گل، رنگ رنگ وز شکر آمیخته می، تنگ تنگ
(همان: ۱۳۰)

- اسم + حرف اضافه + اسم: گره در گره، دل به دل، جان به جان، تن به تن (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)

در هوس این دوسه ویرانه ده کار فلک بود گره در گره
(همان: ۶۴)
نزل فرستنده زمان تا زمان دل به دل و تن به تن و جان به جان
(همان: ۶۳)

۹-۲) ترکیبات صفتی مکرر با پایه‌واژه صفت

صفت + واو عطف + صفت متضاد: زیر و زبر (تکرار ناقص اتباعی با تغییر همخوان میانی)

عالم را زیر و زبر کرده‌ای تا تویی آخرچه هنر کرده‌ای؟

(همان: ۹۲)

صفت + واو عطف + صفت متضاد + تر: زیر و زبرتر (تکرار ناقص اتباعی با تغییر همخوان میانی)

ای زبر و زیر سروپای تو زیر و زبرتر ز فلک، رای تو

(همان: ۱۴۵)

در مخزن‌الاسرار از ترکیب اسم + اسم، صفت تشکیل شده است، مانند پیچ پیچ، شاخ شاخ، رنگ رنگ. از ترکیب اسم + حرف اضافه در + اسم، صفت یا قید به وجود می‌آید، مانند گره در گره، دل به دل، جان به جان و تن به تن. از ترکیب صفت + واو عطف + صفت، صفت ساخته شده است، مانند زیر و زبر. از ترکیب صفت + واو عطف + صفت + تر، صفت تفضیلی به وجود آمده است، مانند زیر و زبرتر. اغلب ترکیبات مکرر صفتی در مخزن‌الاسرار، تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری هستند، مانند گره در گره، دل به دل، جان به جان، تن به تن؛ سپس تکرار ناقص اتباعی با تغییر همخوان میانی، مانند زیر و زبر و در نهایت تکرار ناقص اتباعی با تغییر همخوان میانی و اضافه شدن افزوده پایانی مانند زیر و زبرتر.

۱۰) ساختمان ترکیبات قیدی مکرر در خسرو و شیرین

۱۰-۱) ترکیبات قیدی با پایه‌واژه اسم

اسم + اسم: نافه نافه، خانه خانه، توده توده، بدره بدره، خوشه خوشه (تکرار کامل نوافزوده)

ز گیسو نافه نافه مشک می‌ریخت زخنده، خانه خانه قند می‌ریخت

(نظامی، ۱۳۸۶: ۲۸۰)

نهاده توده توده برکران‌ها زیاقوت و زمرد نقل دان‌ها

(همان: ۳۵۶)

به هرکشور که چون خورشید راندی زمین را بدره بدره زر فشاندی

(همان: ۲۵)

گر او دارد ز دانه خوشه‌ی پر من آرم خوشه خوشه دانه‌ی در

(همان: ۴۵۷)

اسم + میان‌وند الف + اسم: سراسر، پیایی (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)

نمای نظم او خوش‌تر ز رود است سراسر قول‌های او سرود است

(همان: ۴۵۲)

همه بر یاد خسرو می‌گرفتند پیایی خوش‌دلی را پی گرفتند

(همان: ۱۴۱)

اسم + حرف ربط + صفت مشتق (پیشوند نفی + اسم)، کام و ناکام (تکرار ناقص با تغییر همخوان آغازی)
چو از خسرو عنان پیچید بهرام به کام دشمنان شد کام و ناکام
(همان: ۱۶۴)

- اسم + حرف اضافه + اسم: جریده بر جریده، بیابان در بیابان، کوه تا کوه (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)

جریده بر جریده نقش می‌خواند بیابان در بیابان رخس می‌راند
(همان: ۴۴۰)
برآمد ابری از دریای اندوه فروبارید سیلی، کوه تا کوه
(همان: ۴۲۴)

۲-۱۰ ترکیبات قیدی مکرر با پایه‌واژه صفت

صفت + صفت: گستاخ گستاخ، اندک اندک، خوش خوش (تکرار کامل نوافزوده)
رضا دادش که در میدان و در کاخ نشیند با ملک، گستاخ گستاخ
(همان: ۱۲۱)
نشاطی نیم رغبت می‌نمودند به تدریج، اندک اندک می‌فروزدند
(همان: ۶۱)
بدین تسکین ز خسرو سوز می‌برد بدین افسانه خوش خوش روز می‌برد
(همان: ۴۱۷)

صفت + حرف اضافه + صفت: نو به نو (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)

۳-۱۰ ترکیبات قیدی مکرر با پایه‌واژه عدد شمارشی

عدد شمارشی + عدد شمارشی: یک یک (تکرار کامل نوافزوده)
نفس یک یک به شادی می‌شمارد جهان خوش خوش به بازی می‌گذارد
(همان: ۵۰)
عدد شمارش + میان‌وند الف + عدد شمارشی: یکایک (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)
یکایک مهر بر شیرین نهادند بدان شیرین زبان اقرار دادند
(همان: ۵۴)

عدد شمارشی + حرف اضافه + عدد شمارشی: یک به یک: ده اندر ده (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)

اگر یک دم زنی بی‌عشق مرده است که بر ما یک به یک دم‌ها شمرده است
(همان: ۲۶۲)

به گرد چشمه جولان زد زمانی ده اندر ده ندید از کس نشانی
(همان: ۷۷)

۴-۱۰ ترکیبات قیدی مکرر با پایه‌واژه قید

قید زمان ساده + حرف عطف + قید زمان مشتق (پیشوند نفی + قید زمان): گاه و بیگاه، راه و بیراه (تکرار ناقص با تغییر همخوان آغازی)

نبود ایمن ز دشمن، گاه و بی گاه به کوه و دشت می‌شد راه و بیراه
(همان: ۷۶)

قید + حرف ربط + قید: شب تا شب همان بهتر که شب تا شب در این چاه
به قرصی جو گشایم روزه چون ماه
(همان: ۱۱۰)

قید + میان‌وند الف + قید: دورادور به نوشانوش می در کاس می‌داشت
ز دورادور شه را پاس می‌داشت
(همان: ۱۴۳)

۵-۱۰ ترکیبات قیدی مکرر با پایه‌واژه اسم

اسم + پسوند نسبت و کثرت + اسم + پسوند نسبت و کثرت (قید مشتق + قید مشتق): خروارخروار (تکرار کامل ناافزوده)

مرا گر نقره و زر نیست در بار که در پایت کشم خروارخروار
(همان: ۲۴۵)

۶-۱۰ ترکیبات قیدی ساخته شده از صفت فاعلی مرکب

صفت فاعلی مرکب + صفت فاعلی مرکب (از تکرار یک صفت فاعلی با ساخت بن مضارع + ان) = قید حالت: خبر پراسان خبرپراسان (درحالی که خبر می‌پرسید)

جنیت را به یک منزل نمی‌ماند خبرپراسان خبرپراسان همی‌راند
(همان: ۷۶)

اغلب ترکیبات قیدی در خسرو و شیرین از نظر ساخت همان ترکیبات صفتی هستند و تنها از نظر نقش نحوی، قید به شمار می‌آیند. از ترکیب اسم + اسم: نافه نافه، خانه خانه، توده توده، پرسش پرسش / اسم + میان‌وند الف + اسم: سراسر، پیایی / اسم + حرف ربط + صفت مشتق (پیشوند نفی + اسم): کام و ناکام / اسم + حرف اضافه + اسم: جریده بر جریده، بیابان در بیابان، کوه تا کوه / صفت + صفت: گستاخ گستاخ، اندک اندک، خوش خوش / صفت + حرف اضافه

+ صفت: نو به نو / عدد شمارشی + عدد شمارشی: یک یک / عدد شمارشی + میان‌وند الف + عدد شمارشی: یک‌یک / عدد شمارشی + حرف اضافه + عدد شمارشی: یک به یک، ده اندر ده / قید زمان ساده + حرف عطف + قید زمان مشتق (پیشوند نفی + قید زمان): گاه و بیگاه / اسم + پسوند نسبت و کثرت + اسم + پسوند نسبت و کثرت (قید مشتق + قید مشتق): خروار خروار / صفت فاعلی + حرف عطف + صفت فاعلی: افتان و خیزان / قید + حرف ربط + قید: شب تا شب / قید + میان‌وند الف + قید: دورادور. بنابراین پایه ترکیبات قیدی در خسرو و شیرین، اسم، صفت، عدد شمارشی و قید هستند که با ترکیب با وند یا حرف اضافه و تکرار پایه واژه، تغییر مقوله داده‌اند.

اغلب ترکیبات مکرر قیدی در خسرو و شیرین، تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری است، مانند: سراسر، پیاپی، بیابان در بیابان، کوه تا کوه، نو به نو، یک‌یک، یک به یک، ده اندر ده، شب تا شب، دورادور. در مرحله بعد الگوی تکرار کامل افزوده پایانی با تکواژ دستوری، مانند: خبرپرسان خبرپرسان. سپس تکرار کامل نافزوده، مانند: گستاخ گستاخ، اندک اندک، خانه خانه، توده توده، پرسش پرسش، خوش خوش، یک یک، خروار خروار و در نهایت تکرار ناقص با تغییر همخوان اول، مانند: کام و ناکام، گاه و بیگاه.

۱۱) ترکیبات قیدی در مخزن الاسرار

۱۱-۱) ترکیباتی با پایه واژه اسم

اسم + حرف اضافه + اسم: گام به گام، میل به میل، موی به موی (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)
گام به گام او چو تحرک نمود میل به میلش به تبرک ربود
(نظامی، ۱۳۸۸: ۱۴)
عاجزی و هم خجل روی بین موی به موی این ره چون موی بین
(همان: ۱۲۴)

۱۱-۲) ترکیباتی با پایه واژه عدد شمارشی

عدد شمارشی + میان‌وند الف + عدد شمارشی: یک‌یک (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)
هست یک‌یک همه برجای خویش روز پسین جمله بیارند پیش
(همان: ۱۴۵)
عدد شمارشی + حرف اضافه + عدد شمارشی: یک به یک (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)
نقد غریبی و جهان شهر توست نقد جهان، یک به یک از بهر توست
(همان: ۷۷)
بن مضارع + میان‌وند الف + بن مضارع: روارو (تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری)
هر علمی را که قضا نو کند حفظ تو باید که روارو کند
(همان: ۱۵۰)

۱۱-۳) ترکیباتی با پایه واژه صفت فاعلی

صفت فاعلی + صفت فاعلی: گریان گریان (تکرار کامل نافزوده)

با سخن پیر ملامتگرش گریان گریان بگذشت از سرش
(همان: ۹۸)

در مخزن‌الاسرار، اغلب ترکیبات مکرر قیدی از نوع تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری به وجود آمده‌اند. پایه این ترکیبات، مقولات مختلفی مانند اسم، عدد شمارشی، صفت فاعلی و بن مضارع هستند. مثلاً: اسم + حرف اضافه + اسم: گام به گام، میل به میل، موی به موی / عدد شمارشی + میان‌وند الف + عدد شمارشی: یکایک / عدد شمارشی + حرف اضافه + عدد شمارشی: یک به یک / بن مضارع + میان‌وند الف + بن مضارع: روا رو. بنابراین مقولاتی مانند اسم، عدد شمارشی، صفت فاعلی و بن مضارع در ترکیب و تکرار با مقولات دیگر قابلیت تغییر مقوله را دارند. همچنین تکرار کامل نافزوده در میان این ترکیبات عبارت‌اند از: صفت فاعلی + صفت فاعلی: گریان گریان.

بر اساس نمونه‌های ذکر شده در بالا، تکرار واژه بر اساس قواعد زبان فارسی، مقوله‌های دستوری جدیدی را به وجود می‌آورد و در مقوله‌های مختلفی مانند اسم، صفت، قید و فعل و در رابطه‌های دستوری متفاوتی چون گروه اسمی، گروه فعلی، گروه صفتی و غیره ظاهر می‌شود؛ بنابراین واژه‌های مختلف در خسرو و شیرین و مخزن‌الاسرار با استفاده از روش تکرار، قابلیت ساخت واژه‌های جدید یا واژه‌سازی را دارند. به این ترتیب، دیگر نباید معنای نخستین آنها را در نظر گرفت؛ بلکه باید معنای ترکیبی جدیدی را که از طریق تکرار ساخته شده است، برای آنها لحاظ کرد. اغلب ترکیبات مکرر قیدی در مخزن‌الاسرار، تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری، مانند: گام به گام، میل به میل، موی به موی، یک به یک، یکایک، روارو و تکرار کامل نافزوده صفتی، مانند: گریان گریان است.

بررسی معنایی ترکیبات مکرر در خسرو و شیرین و مخزن‌الاسرار بدین قرار است:

۱. توالی: گوش بر گوش، لعل در لعل، نسل بر نسل، دم به دم، روز به روز، پی در پی.
۲. فراگیری و شمولیت: گرداگرد، سراسر، دورتادور.
۳. کثرت و تأکید: گفتن گفتن، بیست در بیست، شصت بر شصت.
۴. کثرت و تنوع، تواتر و تداوم و یا تضمن و اشتغال: پیچ بر پیچ، روی بر روی، گره در گره، دل به دل، جان به جان، تن به تن، پیایی.
۵. ترتیب و توالی، تنوع، ازدحام و تقابل: روارو، کشاکش، کشمکش، کن مکن.
۶. بیان توالی، تدریج و تنوع: نوبه نو، یک به یک، گام به گام، شب تا شب، جریده بر جریده، بیابان در بیابان، کوه تا کوه.

۷. حرکت از مکان یا زمانی مشخص و یا نهایت مکانی و زمانی: دورادور، بیخ تا بیخ.

۸. تداوم و توالی و به عبارت بهتر، حاوی نوعی کثرت و اتصال و پیوستگی در زمان و مکان: بیست بر بیست، شصت بر شصت، پیچ بر پیچ.

۹. فعلیاریا همکرد (فعل کمکی): یک از یک، گاه از گاه، قدم از قدم، لب از لب گشودن، قدم از قدم برداشتن.

۱۰. معانی تقابل، تبادل، اتصال، همراهی، تساوی، حالت، ترتیب زمانی مکانی، بیان تنوع، کثرت، شدت، شمول و فراگیری: راه‌ویراه، برابر، پیایی، دورادور، سرتاسر، سراسر، گوناگون، یکایک، خشاکش، نوشانوش، لبالب، پیچاپیچ، پیچ‌پیچ، شاخ‌شاخ، رنگ‌رنگ.

۱۱. تداوم، استمرار، شمول، بیان اجبار و ناگزیری: خواه ناخواه، کام و ناکام، گاه و بیگاه.

۱۲. بیان حالت: لرز لرزان، جنب جنبان.

۱۳. شدت و کثرت و در مواردی بر تسریع، تدریج و تسهیل اشاره دارد: جزء جزء، نافه نافه، خانه خانه، توده توده، خروار خروار، چاک چاک.

۱۴. شدت، رخوت، تدریج با توجه به پایه: پرسیان پرسیان، خوش خوش، یک یک، اندک اندک، گستاخ گستاخ.

۱۵. بیان حالت و کیفیت عمل: اندک اندک، گریان گریان.

۱۶. تداعی معنی پایه در جزء مکرر: کار و بار، خان و مان.

۱۷. ندرت: گاه گاه، گاه به گاه.

۱۸. دعا و مناجات: داور داور، یا رب یا رب.

۱۹. نام آوا: چاکاچاک.

۲۰. تضاد: زیر و زبر، زیر و زبرتر.

۲۱. بیان حالت و کیفیت: شاخ شاخی.

البته تعیین مرز روشن و مشخصی میان معانی ایجاد شده از طریق تکرار دشوار است.

۱۲) نتیجه

در خسرو و شیرین نظامی ترکیبات مکرر در قالب گروه‌های اسمی، فعلی و صفتی به کار رفته‌اند. همچنین تکرار در کنار سایر روش‌های نظامی در واژه‌سازی مانند ترکیب، اشتقاق، ترکیب اشتقاق و تخفیف مورد استفاده قرار گرفته است. شاعر در میان انواع تکرار، از هردو الگوی آن؛ یعنی تکرار کامل و ناقص و شاخه‌های گوناگون آن بهره برده است. انواع قانده‌های تعیین شده در الگوی تکرار در دو اثر نام برده نظامی وجود دارند، مانند: اسم + اسم، اسم + میان‌وند + اسم، بن مضارع + میان‌وند + بن مضارع، صفت + میان‌وند + صفت، عدد شمارشی + میان‌وند + عدد شمارشی، قید + قید، قید + میان‌وند + قید، جمله دعایی با ترکیب حرف ندا و منادا + جمله ندایی با همین ترکیب، مصدر + مصدر، اسم + میان‌وند + اتباع یا شکل ناقص اسم، بن ماضی + میان‌وند + بن مضارع از ریشه بن ماضی. به لحاظ الگوی تکرار، اغلب ترکیبات مکرر اسمی در خسرو و شیرین، تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری هستند، مانند: گرداگرد، روارو، نوشانش. در مرحله بعد، تکرار کامل افزوده پایانی مانند شاخ شاخی. سپس تکرار کامل نوافزوده جمله‌ای مانند: یارب یا رب. تکرار ناقص اتباعی با تغییر همخوان اول، مانند: کار و بار. اغلب ترکیبات مکرر اسمی در مخزن الاسرار، تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری هستند، مانند: گریزگریز، کشمکش، کن مکن. سپس تکرار ناقص اتباعی با تغییر همخوان اول، مانند: کار و بار. در مرحله بعد، تکرار کامل نوافزوده جمله‌ای مانند: یارب یارب. اغلب ترکیبات مکرر صفتی در خسرو و شیرین، تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری هستند، مانند: لبالب، پیچاپیچ، پیاپی، گوش بر گوش، لعل در لعل، شصت بر شصت، بیست در بیست. در مرحله بعد، تکرار کامل نوافزوده اسمی مانند: دسته دسته، جوجو، پیچ پیچ. اغلب ترکیبات مکرر صفتی در مخزن الاسرار، تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری هستند، مانند: گره در گره، دل به دل، جان به جان، تن به تن. سپس تکرار ناقص اتباعی با تغییر همخوان میانی، مانند: زیر و زبر. تکرار ناقص اتباعی با تغییر همخوان میانی و اضافه شدن افزوده پایانی مانند: زیر و زبرتر. اغلب ترکیبات مکرر قیدی در خسرو و شیرین، تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری هستند، مانند: سراسر، پیاپی، بیابان در بیابان، کوه تا کوه، نو به نو، یکایک، یک به

یک، ده اندر ده، شب تا شب، دورادور. در مرحله بعد الگوی تکرار کامل افزوده پایانی با تکواژ دستوری مانند: خبرپرسان خبرپرسان. سپس تکرار کامل نافزوده مانند: گستاخ گستاخ، اندک اندک، خانه خانه، توده توده، پرسش پرسش، خوش خوش، یک یک، خروار خروار. سپس تکرار ناقص با تغییر همخوان اول، مانند: کام و ناکام، گاه و بیگاه. اغلب ترکیبات مکرر قیدی در مخزن‌الاسرار، تکرار کامل افزوده میانی با تکواژ دستوری هستند، مانند: گام به گام، میل به میل، موی به موی، یک به یک، یکایک، روارو. در مرحله ی بعد، تکرار کامل نافزوده صفتی مانند: گریان گریان.

تعارض منافع

طبق گفته نویسنده گان، پژوهش حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع است.

منابع

- باقریان هکانی، زهرابنول. (۱۳۸۹). «ساخت ترکیب‌های زبانی و تحلیل آن‌ها در خسرو و شیرین و مخزن‌الاسرار». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبائی.
- شقایق، ویدا. (۱۳۸۶). مبانی صرف. تهران: سمت.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۸۲). دستور مفصل امروز. تهران: سمت.
- قاسمی‌پور، قدرت‌الله. (۱۳۹۰). «ترکیب‌سازی واژگانی در پنج گنج نظامی». متن‌شناسی ادب فارسی. شماره ۱۰. صص: ۱۱۷-۱۳۵.
- نظامی، الیاس بن یوسف. (۱۳۸۶). خسرو و شیرین. به کوشش سعید حمیدیان. با حواشی و تصحیح حسن وحید دستگردی. تهران: قطره.
- نظامی، الیاس بن یوسف. (۱۳۸۸). مخزن‌الاسرار. به کوشش سعید حمیدیان. با حواشی و تصحیح حسن وحید دستگردی. تهران: زوار.
- وحیدیان کامیار، تقی. (۱۳۸۱). دستور زبان فارسی (۱). با همکاری غلامرضا تهرانی. تهران: سمت.
- وفایی، عباسعلی. (۱۳۸۷). «ساختمان مکررها و نقش آن‌ها در مثنوی معنوی». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران. شماره ۱۸۷. صص: ۱۵۹-۱۸۰.
- همایون فرخ، رکن‌الدین. (۱۳۳۸). دستور جامع زبان فارسی. تهران: انتشارات مطبوعات علی اکبر علمی.

References

- Bagherian Hakani, Z. (2010). *The structure of linguistic compounds and their analysis in Khosrow and Shirin and Makhzan-al-Asrar*. Master's thesis. Allameh Tabataba'i University. [In Persian]
- Farshidvard, Kh. (2003). *Comprehensive Modern Grammar*. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Ghasemi-Pour, Gh. (2011). Lexical compounding in Nizami's Panj Ganj. *Textual Criticism of Persian Literature*, 10, 117-135. [In Persian]
- Homayoun Farrokh, R. (1959). *Comprehensive Grammar of the Persian Language*. Tehran: Ali Akbar Elmi Publications. [In Persian]
- Nizami, E. (2007). *Khosrow and Shirin*. Edited by Saeed Hamidian. With annotations and corrections by Hassan Vahid Dastgerdi. Tehran: Ghatreh. [In Persian]
- Nizami, E. (2009). *Makhzan-al-Asrar*. Edited by Saeed Hamidian. With annotations and corrections by Hassan Vahid Dastgerdi. Tehran: Zavvar. [In Persian]
- Shaghaghi, V. (2007). *Principles of Morphology*. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Vafaei, A. (2008). The structure of repetitions and their role in Masnavi and Manavi. *Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran*, 187, 159-180. [In Persian]
- Vahidiyan Kamyar, T. (2002). *Persian Grammar (1)*. In collaboration with Gholamreza Tehrani. Tehran: SAMT. [In Persian]